

Marek Sobczyk

Pojęcie siły wyższej ("force majeure") w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości

Kwartalnik Prawa Publicznego 1/4, 81-99

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Sobczyk*

POJĘCIE SIŁY WYŻSZEJ (*FORCE MAJEURE*) W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU SPRAWIEDLIWOŚCI

1. UWAGI WSTĘPNE

Pojęcie siły wyższej (*vis maior*) zostało opracowane po raz pierwszy przez prawników rzymskich¹, następnie zostało ono przejęte przez narodowe systemy prawne państw europejskich². W systemach tych siła wyższa stała się w szczególności przesłanką egzoneracyjną od odpowiedzialności z tytułu ryzyka³.

Patrząc na tytuł niniejszego opracowania można zapytać, w jaki sposób siła wyższa (*force majeure*⁴) znalazła się w prawie wspólnotowym. Odpowiedź na to pytanie nie następuje szczególnych trudności, gdyż europejskiego prawa wspólnotowego są tzw. zasady ogólne prawa⁵. Wśród zasad ogólnych wyróżnia się m.in. zasady wywodzące

* Mgr Marek Sobczyk – asystent w Katedrze Prawa Rzymskiego, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.

¹ Na temat rzymskiej koncepcji siły wyższej, zob. A. Doll, *Von der vis maior zur höheren Gewalt. Geschichte und Dogmatik eines haftungsentlastenden Begriffs*, Frankfurt am Main 1989.

² Na ten temat, zob. W. Warkało, *Siła wyższa jako zasada nieodpowiedzialności i domniemanie przypadkowości szkody*, PiP 1949, nr 9–10.

³ Na temat odpowiedzialności za niewykonanie umowy i roli siły wyższej w systemach prawnych poszczególnych państw europejskich zob. w szczególności H. Kötz, K. Zweigert, *An Introduction to Comparative Law*, Oxford 1997, s. 486 i n.

⁴ Pojęć „siła wyższa” i „*force majeure*” używam zamiennie.

⁵ Zob. C. Mik, *Europejskie prawo wspólnotowe. Zagadnienia teorii i praktyki*, Warszawa 2000, s. 518 i n.

się z systemów prawnych państw członkowskich, a jedną z nich jest siła wyższa⁶. Czerpiąc więc z dorobku prawnego państw członkowskich, prawo wspólnotowe przejęło m.in. pojęcie siły wyższej. Oczywiście fakt ten nie musi oznaczać, że stworzona przez Trybunał Sprawiedliwości koncepcja *force majeure* nie ma charakteru autonomicznego.

Terminu „siła wyższa” nie znajdziemy w żadnym z traktatów ustanawiających Wspólnoty Europejskie. Pojęcie to obecne jest natomiast w prawie wtórnym, w szczególności w rozporządzeniach dotyczących wspólnej polityki rolnej⁷. Najczęściej *force majeure* jest powoływana przed Trybunałem Sprawiedliwości w następujących sytuacjach⁸:

- a) w sprawach z zakresu wspólnej polityki rolnej⁹ – tu w szczególności wymienić możemy dwa rodzaje sytuacji:
 - przedsiębiorca wspólnotowy chcący importować lub eksportować towary rolne musi najpierw uzyskać pozwolenie od władz państwa członkowskiego, do którego ma zamiar dane towary sprowadzić lub z którego ma zamiar je wyeksportować. Warunkiem uzyskania tego pozwolenia jest złożenie depozytu. Jeśli w oznaczonym czasie przedsiębiorca wywiąże się ze zobowiązania, otrzymuje zwrot depozytu, jeśli nie, to go traci z wyjątkiem sytuacji, kiedy wykonanie zobowiązania uniemożliwiła mu siła wyższa¹⁰,
 - gdy importer lub eksporter nie dopełnił pewnych formalności starając się uzyskać określone sumy od władz celnych danego państwa, np. dodatek wyrównawczy lub „akcesyjny” dodatek wyrównawczy¹¹;
- b) podmiot posiadający legitymację czynną do złożenia skargi o stwierdzenie nieważności aktu wspólnotowego może powołać się na siłę wyższą w przypadku przekroczenia terminu przewidzianego do dokonania tej czynności (art. 42 ust. 2 Statutu Trybunału Sprawiedliwości w sprawach z zakresu Wspólnoty

⁶ Ibidem, TS nigdy jednak wprost nie zaliczył siły wyższej do zasad ogólnych prawa, szerzej na ten temat w dalszej części pracy.

⁷ Zob. np. art. 36 rozporządzenia 3183/80 dotyczącego stosowania systemu licencji importowych i eksportowych, O.J. 1980, L 338/1.

⁸ Wyliczenie to nie ma charakteru wyczerpującego, ale ukazuje jedynie najczęstsze sytuacje, w których strony powołują się na *force majeure*.

⁹ Zob. komunikat Komisji C (88) 1969 dotyczący *force majeure* w europejskim prawie rolnym, O.J. 1988, C 259/10.

¹⁰ Na temat reżimu importowego zob. D. Lasok, *Zarys prawa Unii Europejskiej, część druga: Prawo gospodarcze*, Toruń 1998, s. 184.

¹¹ Na ten temat, zob. P. J. Kapteyn, P. VerLoren van Themaat, *Introduction to the law of European Communities*, London–The Hague–Boston 1999, s. 1149.

Europejskiej i art. 39 ust. 3 w sprawach z zakresu EWWS)¹². Trybunał podkreśla, że ze względu na zasadę bezpieczeństwa prawnego i potrzebę uniknięcia dyskryminacji podmiotów skarżących, przekroczenie terminu do złożenia skargi jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych okolicznościach¹³;

- c) *force majeure* jest często powoływana jako okoliczność zwalniająca od odpowiedzialności za niewykonanie zobowiązań przewidzianych w Traktacie ustanawiającym Europejską Wspólnotę Węgla i Stali i na nim opartym prawie wtórnym, np. w przypadku naruszenia postanowień traktatowych dotyczących cen minimalnych¹⁴;
- d) państwa członkowskie powołują się na *force majeure* w sprawach o naruszenie prawa wspólnotowego (art. 226 [169] i 227 [170] TWE)¹⁵. Jak zauważa K. D. Magliveras, Trybunał Sprawiedliwości nigdy nie kwestionował prawa państw do powoływania się na okoliczności siły wyższej, choć rzadko sprawy te kończyły się dla nich sukcesem¹⁶.

Z powyższego zestawienia wynika, iż *force majeure* najczęściej powoływana jest w sytuacji, kiedy osoba zobowiązana nie wykonała ciężącego na niej obowiązku. Zdarzają się jednak sprawy, w których na siłę wyższą powołuje się osoba nie będąca do niczego zobowiązana¹⁷. Szersza analiza tego problemu wykracza poza ramy niniejszego opracowania. Sprawy, w których strona powołuje się na siłę wyższą dotyczą bezpośrednio lub pośrednio roszczeń majątkowych¹⁸.

¹² Art. 230 [d. 173] ust. 5 TWE przewiduje, że można złożyć skargę o stwierdzenie nieważności aktu wspólnotowego w ciągu dwóch miesięcy, stosownie do przypadku, od dnia publikacji aktu lub jego notyfikowania skarżącemu, lub w razie braku, od dnia, w którym skarżący powziął o nim wiadomość. Analogicznie stanowi art. 33 Traktatu o ustanowieniu Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, ale tutaj przewidziany jest miesięczny termin.

¹³ Zob. wyrok TS w sprawie C-239/97 *Irlandia v. Komisja* z 7.5.1997 r., § 7, 1998] ECR I-2655, oraz wyrok TS w sprawie C-59/91 *Francja v. Komisja* z 5.2.1992, § 8, [1992] ECR I-525.

¹⁴ Zob. art. 61 Traktatu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Węgla i Stali.

¹⁵ Na ten temat zob. w szczególności C. Mik, op. cit. s. 736 i n., M. Górka, *Kontrola przestrzegania prawa przez państwa członkowskie i podmioty prywatne w Unii Europejskiej*, Toruń 1999, s. 150 i n.

¹⁶ K. D. Magliveras, *Force majeure in Community Law*, ELR 1990, nr 15, s. 463.

¹⁷ Na ten temat zob. J. Flynn, *Force Majeure Pleas in Proceedings Before the European Court*, ELR 1981, nr 6, s. 106 i n.

¹⁸ Strona żąda np. zwrotu depozytu lub unieważnienia decyzji nakładającej na nią grzywnę, nieco inny charakter mają sprawy przeciwko państwom, w których chodzi przede wszystkim o stwierdzenie naruszenia prawa wspólnotowego, a państwo zobowiązane jest później usunąć naruszenie.

Jednym z najbardziej istotnych problemów odnoszących się do *force majeure* jest pytanie, czy jest to zasada ogólna prawa wspólnotowego. Trybunał Sprawiedliwości nigdy *expressis verbis*, nie stwierdził, iż *force majeure* należy do zasad ogólnych prawa wspólnotowego¹⁹. W praktyce problem sprowadza się do odpowiedzi na pytanie czy strona może powoływać się na siłę wyższą w sytuacji, gdy klauzuli *force majeure* nie ma w tekście aktu prawnego regulującego jej zobowiązanie²⁰.

Opinie rzeczników generalnych różnią się tym względzie. Przeciwnikiem uznania *force majeure*, za zasadę ogólną prawa jest Rzecznik Generalny Capotorti²¹. Odmienny pogląd wyrazili Rzecznicy Generalni Mayras²² oraz Warner²³. Doktryna opowiada się za uznaniem *force majeure* za zasadę ogólną prawa wspólnotowego²⁴. Szersza analiza tego zagadnienia wykracza poza ramy niniejszego opracowania²⁵.

2. ELEMENTY POJĘCIA *FORCE MAJEURE* W ORZECZNICTWIE TRYBUNAŁU SPRAWIEDLIWOŚCI

2.1. INTERPRETACJE SIŁY WYŻSZEJ W WYROKACH TRYBUNAŁU SPRAWIEDLIWOŚCI

Trybunał Sprawiedliwości wielokrotnie wypowiedział się na temat *force majeure*. W zasadzie w każdej sprawie dotyczącej treści

¹⁹ Zob. opinię rzecznika generalnego w sprawie C-236/99 *Komisja v. Belgia* z 16.3.2000 r., § 16, jeszcze nieopublikowana.

²⁰ TS dopuścił stosowanie *force majeure* na zasadzie analogii w sprawie 6/78 *Union Française de Céréales v. Hauptzollamt Hamburg-Jonas* [1978] ECR 1675 oraz w sprawie 64/74 *Firma Adolf Reich v. Hauptzollamt Landau* [1975] ECR 261.

²¹ Zob. jego opinie do spraw 154/78 *Ferriera Valsabbia SpA v. Komisja* [1980] ECR 907 oraz 68/77 *IFG v. Komisja* [1978] ECR 353.

²² W opinii do sprawy 32/72 *Wasaknäcke v. Einfuhr- und Vorratsstelle Getreide* z 8.11.1972 r., [1972] ECR 1189.

²³ W opinii do sprawy 64/74 *Firma Adolf Reich v. Hauptzollamt Landau* z 4.2.1975 r., [1975] ECR 261.

²⁴ Zob. J. Flynn, *op. cit.*, s. 110.

²⁵ Szerzej zob. np. A. Toth, *The Oxford Encyclopedia of European Community Law*, Oxford 1990, pod hasłem *force majeure*.

tego pojęcia, Trybunał definiował je lub powtórzył definicję²⁶ stworzoną we wcześniejszej sprawie²⁷.

Po raz pierwszy na temat *force majeure* Trybunał wypowiedział się w sprawie 4/68 *Schwarzwaldmilch* w wyroku z 11.7.1968 r.²⁸, wniesionej w trybie ówczesnego art. 177 [obecnie 234] TWE przez Sąd Administracyjny we Frankfurcie nad Menem. Trybunał orzekł:

Treść pojęcia *force majeure* nie jest identyczna w różnych gałęziach prawa i polach jego zastosowania, dlatego znaczenie tego pojęcia musi być określone w odniesieniu do obszaru prawnego, w którym ma ono odnieść skutek²⁹.

Odnosząc się do elementów konstrukcyjnych *force majeure* TS orzekł:

Powołując się na *force majeure* importer musi wykazać, iż nie był w stanie importować towaru w przewidzianym okresie z powodu nadzwyczajnych okoliczności będących poza jego kontrolą, których skutków nie mógł przewidzieć pomimo zachowania wszelkiej wymaganej staranności, jak tylko za cenę nadmiernych kosztów.

W orzeczeniu tym Trybunał wyraźnie stwierdził, iż nie istnieje uniwersalna koncepcja *force majeure*, ponieważ treść tego pojęcia różni się w zależności od obszaru prawnego, w którym ma ono odnieść skutek i powinna być określana w jego kontekście. Powyższą konstatację Trybunał powtórzył w późniejszych wyrokach, np. w sprawie 158/73 *Kampffmeyer*³⁰:

Wiedząc, iż nie istnieje jednolita koncepcja *force majeure* przyjrzyjmy się czterem definicjom stworzonym przez Trybunał³¹:

- pojęcie *force majeure*, obecne w rozporządzeniach z zakresu polityki rolnej, bierze pod uwagę szczególną naturę stosunków

²⁶ Sformułowaniem „definicja” nie posługuję się w sensie technicznym.

²⁷ Szczególne znaczenie mają tu sprawy wniesione przez sądy krajowe w trybie art. 234 [d. 177] TWE z wnioskiem o wyjaśnienie treści pojęcia *force majeure* na tle okoliczności danej sprawy lub potwierdzenie linii orzeczniczej.

²⁸ Zob. wyrok TS w sprawie 4/68 *Firma Schwarzwaldmilch GmbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Fette* z 11.7.1968 r., [1968] ECR 377.

²⁹ Wyrok w sprawie 4/68 *Schwarzwaldmilch*.

³⁰ Zob. w szczególności wyrok TS w sprawie 158/73 *Firma of Kampffmeyer v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* z 30.1.1974 r., § 8, [1974] ECR 101.

³¹ Są to interpretacje siły wyższej mające największe znaczenie w procesie kształtowania się tego pojęcia. TS wielokrotnie odwoływał się do nich w swoich wyrokach.

w prawie publicznym pomiędzy przedsiębiorcami i administracją państwową, jak również cele tych rozporządzeń (...) pojęcie to nie jest ograniczone do absolutnej niemożności, ale powinno być rozumiane w sensie nadzwyczajnych okoliczności będących poza sferą kontroli importera lub eksportera, skutków których nie można było uniknąć, pomimo zachowania należytej staranności, jak tylko za cenę nadmiernych kosztów. Implikuje ono wystarczającą elastyczność w odniesieniu nie tylko do natury zdarzenia, ale również staranności jakiej powinien zachować eksporter i rozmiaru kosztów, który powinien on zaakceptować³².

- z wyjątkiem specyficznych cech obszarów, w których jest używane, pojęcie *force majeure* w istocie odnosi się do nadzwyczajnych okoliczności, które uniemożliwiają przeprowadzenie stosownego działania. Chociaż nie zakłada ono absolutnej niemożności, niemniej odnosi się do anormalnych trudności niezależnych od woli danej osoby i oczywiście nieuniknionych nawet w przypadku zachowania wszelkiej wymaganej staranności³³.
- uznanie okoliczności *force majeure* zakłada, że zewnętrzna przyczyna, na którą powołują się dane podmioty przyniosła skutki, które są nieuchronne i nieuniknione w takim stopniu, że wykonanie zobowiązań przez te podmioty stało się obiektywnie niemożliwe³⁴.
- *force majeure* musi być rozumiana jako odnosząca się do absolutnej niemożności spowodowanej anormalnymi okolicznościami nie dotyczącymi danego podmiotu, skutków których nie można było uniknąć, jak tylko ponosząc nadmierne koszty, pomimo zachowania wszelkiej wymaganej staranności³⁵.

Zauważmy, że trzy pierwsze wypowiedzi Trybunału definiują *force majeure* w bardzo podobny sposób, natomiast ostatnia różni się

³² Tak TS w wyroku. w sprawie 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft v. Einfuhr- und Vorratsstelle Getreide* z 18.3.1970 r., § 23, [1970] ECR 1125. To samo powtórzył TS m.in. w sprawie 266/84 *Denkavit France SARL v. Fonds d'orientation et de regularisation des marchés agricoles* [1986] ECR 149.

³³ Tak TS w wyroku w sprawie 284/82 *Acciaierie Ferriere Busseni SpA v. Komisja* z 9.2.1984 r., § 11, [1984] ECR 149.

³⁴ Wyrok TS w połączonych sprawach 98 i 230/83 *Van Gend & Loos NV i Bosman BV v. Komisja* z 13.11.1984 r., § 16, [1984] ECR 3763.

³⁵ Zob. wyrok TS w sprawie 42/79 *Milch- Fett und Eierkontor v. Bundesanstalt für Landwirtschaftliche Marktordnung* z 13.12.1979 r., § 10, [1979] ECR 3703 oraz wyrok TS w sprawie 20/84 *NV De Jong v. Voedselvoorzienings In- en Verkoopbureau* [1985] ECR 2061.

od nich istotnym szczegółem wyraźnie mówi, iż pojęcie to odnosi się do absolutnej niemożności³⁶. W doktrynie pojawił się pogląd, iż Trybunał posługuje się węższą i szerszą definicją *force majeure*, przy czym węższa odnosi się do absolutnej niemożności, a szersza do „praktycznej niemożności”³⁷. Węższą interpretacją Trybunał posłużył się w sprawach – 42/79 *Eierkontor*³⁸ i 20/84 *De Jong*³⁹, obie odnosiły się do sprzedaży masła z zapasów publicznych. Istnienie obu typów interpretacji potwierdza twierdzenie, że nie istnieje jednolita koncepcja *force majeure*⁴⁰. Moim zdaniem odniesienie do absolutnej niemożności należy potraktować jako wyjątek od reguły, iż *force majeure* nie zakłada, że podjęcie określonego działania jest absolutnie niemożliwe⁴¹.

W powyższych orzeczeniach Trybunału łatwo doszukać się pewnych elementów wspólnych, decydujących o istnieniu pewnej linii orzeczniczej w odniesieniu do koncepcji *force majeure*. Po raz pierwszy wyraźnego wyróżnienia tych elementów dokonał Rzecznik Generalny Capotorti w swej opinii w sprawie *Eierkontor*⁴².

Owe wspólne elementy to:

- element obiektywny – zajście zdarzenia nadzwyczajnego (anormalnego, wyjątkowego) i nieprzewidywalnego, będącego poza sferą kontroli podmiotu zobowiązanego, które uniemożliwiło wykonanie zobowiązania.
- element subiektywny – wymóg, aby podmiot zobowiązany zachował wszelką wymaganą staranność, aby zapobiec zajściu zdarzenia i jego skutkom.

Rozróżnienie to zostało zaakceptowane w późniejszych wyrokach Trybunału⁴³, w doktrynie⁴⁴ i przez Komisję Europejską⁴⁵.

³⁶ Tak samo uważa K. D. Magliveras, op. cit. s. 462.

³⁷ J. Thomson, *Force majeure: the contextual approach of the Court of Justice*, CMLR 1987, nr 24, s. 260. Autor ten twierdzi, że definicja przytoczona w podpunkcie b) stanowi kompromis pomiędzy węższą i szerszą interpretacją.

³⁸ Sprawa 42/79 *Eierkontor*, cyt. w przypisie 35.

³⁹ Sprawa 20/84 *De Jong*, cyt. w przypisie 35.

⁴⁰ Szerzej zob. E. McKendrick, *Force majeure and Frustration of Contract*, Londyn 1991, s. 216 i n.

⁴¹ Zob. interpretację pierwszą i drugą.

⁴² Zob. opinię Rzecznika Generalnego Capotortiego do sprawy 42/79 *Milch- Fett- und Eierkontor v. Bundesanstalt für Landwirtschaftliche Marktordnung* z 15.11.1979 r., [1979] ECR 3703.

⁴³ K. D. Magliveras zauważa, iż od czasu opinii Capotortiego TS trzyma się tego schematu, op. cit., s. 462.

⁴⁴ Zob. np. J. Thomson, op. cit., s. 263.

⁴⁵ Zob. Komunikat Komisji C (88) 1969 dotyczący *force majeure* w europejskim prawie rolnym, cyt. w przypisie 9.

Samo wyróżnienie obiektywnego i subiektywnego elementu *force majeure* w żadnym razie nie wystarczy do tego, aby ustalić treść jaką nadał temu pojęciu Trybunał Sprawiedliwości, dlatego moje dalsze uwagi będą koncentrowały się na scharakteryzowaniu obu elementów.

2.2. TREŚĆ ELEMENTU OBIEKTYWNEGO *FORCE MAJEURE*

W świetle przedstawionych orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości element obiektywny zakłada zajście zdarzenia nadzwyczajnego (anormalnego, nieuniknionego) i nieprzewidywalnego, znajdującego się poza kontrolą osoby zobowiązanej, które uniemożliwiło wykonanie ciężącego na niej zobowiązania. Można więc powiedzieć, że element obiektywny koncepcji siły wyższej odnosi się do natury samego zdarzenia.

W żadnym z orzeczeń Trybunał nie definiował w sposób precyzyjny poszczególnych cech siły wyższej. Pewne wskazówki na ten temat przynosi dopiero analiza poszczególnych spraw, w których Trybunał orzekał, czy powoływane przez stronę okoliczności istotnie stanowią siłę wyższą.

2.2.1 NADZWYCZAJNOŚĆ I NIEPRZEWIDYWALNOŚĆ ZDARZENIA

Zdarzenie będące siłą wyższą musi mieć nadzwyczajny i nieprzewidywalny charakter. Uważam, że powyższe cechy siły wyższej są ze sobą ściśle związane, w ten sposób, że zdarzenie nadzwyczajne jest zarazem z reguły nieprzewidywalne, co uzasadnia łączne omówienie obu cech. Trybunał podkreśla, że zdarzenie, na które powołuje się strona musi być niezwykle⁴⁶, anormalne⁴⁷ oraz powinno przynosić nieuniknione skutki⁴⁸. Wszystkie te określenia służą podkreśleniu, że zdarzenie to ma miejsce bardzo rzadko, dlatego też z reguły nie jest brane pod uwagę w momencie zaciągania zobowiązania⁴⁹. Tym nadzwyczajnym i nieprzewidywalnym zdarzeniom można przeciwstawić zdarzenia normalne, możliwe do przewidzenia, które należy wziąć pod uwagę zaciągając zobowiązanie.

⁴⁶ Zob. wyrok TS w sprawie 4/68 *Schwarzwaldmilch*, cyt. w przypisie 28.

⁴⁷ Zob. wyrok TS w sprawie 42/79 *Eierkontor*, cyt. w przypisie 35.

⁴⁸ Zob. wyrok TS w połączonych sprawach 98 i 230/83 *Van Gend & Loos NV i Bosman BV v. Komisja*, cyt. w przypisie 34.

⁴⁹ Jak podkreśla TS w wyroku sprawie 4/64 *Schwarzwaldmilch* rozsądny człowiek interesu uznałby je za nieprawdopodobne, cyt. w przypisie 28.

Z pewnością charakter nadzwyczajny i nieprzewidywalny mają działania sił przyrody, np. w sytuacji, gdy statek przewożący towar zostaje uwięziony w pokrywie lodowej⁵⁰ lub tonie⁵¹. Zazwyczaj problem jest jednak znacznie bardziej skomplikowany.

Tak było np. w sprawie 145/85 *Denkavit v. Belgia*⁵². Przedsiębiorstwo Denkavit pozwało Belgię o odszkodowanie z tytułu niewypłacenia w przewidzianym prawem czasie dodatku wyrównawczego dla eksporterów towarów rolnych⁵³. Usprawiedliwiając zwłokę, Belgia powołała się na *force majeure*, podnosząc następujące okoliczności: złożoność systemu wypłat tego dodatku w danym sektorze rolnym, nagły i gwałtowny wzrost ilości wniosków o wypłatę dodatku i niedobór personelu rozpatrującego wnioski, będący wynikiem cięć budżetowych.

Trybunał orzekając w trybie art. 177 [obecnie 234] TWE stwierdził, iż żadna z tych okoliczności nie jest siłą wyższą. Złożoność systemu wypłat dodatku nie jest okolicznością niezwykłą i nieprzewidywalną, lecz jest konsekwencją regulacji prawnej, która bierze pod uwagę możliwości jej realizacji przez odpowiednie władze państwowe. Nagły i gwałtowny wzrost liczby wniosków jest naturalnym i przewidywalnym skutkiem wahań walutowych. Niedobór personelu nie jest okolicznością będącą poza kontrolą władz belgijskich⁵⁴.

Trybunał uznał, iż nie można uważać za nadzwyczajne i nieprzewidywalne działań osób trzecich, którym zobowiązany powierzył lub z pomocą których wykonywał zobowiązanie. Przykładem w tym zakresie mogą być dwie sprawy: 42/79 *Eierkontor*⁵⁵ oraz 296/86 *McNicholl Ltd v. Ministry for Agriculture*⁵⁶. W pierwszej sprawie niemiecka firma Eierkontor będąc zobowiązana do eksportu masła z zapasów publicznych, odsprzedała je innej firmie niemieckiej, której przedstawiciel przywłaszczył sobie towar, poczym sprzedał go na rynku niemieckim. Trybunał w trybie art. 177 [obecnie 234] orzekł, iż na firmie Eierkontor ciąży ryzyko wszelkich zdarzeń, jakie tylko

⁵⁰ Zob. sprawę 71/82 *Bundesanstalt für Landwirtschaftliche Marktordnung v. Brüggem* [1982] ECR 4654 oraz sprawę 73/69 *Oehlmann v. Hauptzollamt Munster* [1970] ECR 467, ale w tej sprawie TS odmówił zastosowania *force majeure* przez analogię.

⁵¹ Zob. sprawę 6/78 *Union Française de Céréales*, cyt. w przypisie 20.

⁵² Sprawa 145/85 *Denkavit v. Belgia* [1987] ECR 565.

⁵³ Tzw. „monetary compensatory amount”.

⁵⁴ Wyrok TS w sprawie 145/85 *Denkavit v. Belgia*, cyt. w przypisie 52.

⁵⁵ Sprawa 42/79 *Eierkontor*, cyt. w przypisie 35.

⁵⁶ Sprawa 296/86 *Anthony McNicholl Ltd i inni v. Ministry for Agriculture* [1988] ECR 1491.

staranny przedsiębiorca może i powinien rozsądnie przewidzieć, włączając w to również przywłaszczenie towaru przez nieuczciwego przedstawiciela firmy, której odsprzedał towar. Takie przywłaszczenie nie jest zdarzeniem anormalnym, ani nieprzewidywalnym⁵⁷. W drugiej sprawie fakty przedstawiały się analogicznie, tylko tu kradzieży towaru dokonał wynajęty przez powoda niezależny przewoźnik.

Nawet jeśli dane zdarzenie ma charakter nadzwyczajny i nieprzewidywalny, to jego skutki trwają tylko przez określony czas. Przykładem tu może być sprawa 101/84 *Komisja v. Włochy*⁵⁸. W sprawie tej Włochy usprawiedliwiły niedostarczenie Komisji wymaganych przez jedną z dyrektyw danych na temat krajowego systemu drogowego faktem, że stosowne dokumenty zostały zniszczone podczas ataku bombowego. Trybunał orzekł, iż atak bombowy może stanowić siłę wyższą, ale jego skutki są ograniczone w czasie, tzn. trwają do momentu, w którym administracja zachowując należyta staranność mogła wymienić zniszczony sprzęt oraz zebrać i przygotować dane⁵⁹.

W innych sprawach za nadzwyczajne i nieprzewidywalne nie zostały uznane takie okoliczności jak, np. odmowa kupującego przyjęcia eksportowanego towaru⁶⁰, czy fakt, że przedsiębiorstwo, któremu pierwotnie zobowiązany odsprzedał masło, przeznaczyło je na inne cele niż przewidywała umowa odsprzedaży⁶¹.

2.2.2. ZDARZENIE MAJĄCE CHARAKTER ZEWNĘTRZNY

W każdym z wyroków odnoszących się do koncepcji siły wyższej Trybunał Sprawiedliwości podkreśla, iż zdarzenie na które powołuje się strona powinno „mieścić się poza jej kontrolą”. Można postawić tezę, iż sformułowanie to odnosi się do zewnętrzności zdarzenia, choć nie uważam, że jest z nią równoznaczne. Na podstawie orzecznictwa Trybunału nie można wszakże jednoznacznie określić wzajemnego stosunku obu sformułowań⁶².

⁵⁷ Rzecznik Generalny Capotorti w swej opinii do sprawy 296/86 *Anthony McNicholl i inni v. Ministry for Agriculture*, wykazał istnienie zasady ogólnej wspólnej dla systemów prawnych państw członkowskich, która mówi, iż na przedsiębiorcy ciąży ryzyko wszelkich działań, które poczynił jego pełnomocnik w wykonaniu swoich obowiązków.

⁵⁸ Sprawa 8/70 *Komisja v. Włochy* [1970] ECR 96.

⁵⁹ Administracja włoska znacznie przekroczyła ten limit czasowy.

⁶⁰ Sprawa 109/ 86 *Ioannis Theodorakis Biomichania Elaiou AE v. Grecja* [1987] ECR 4319.

⁶¹ Sprawa 20/84 *NV De Jong*, cyt. w przypisie 35.

⁶² Zdarza się, iż Trybunał wprost posługuje się terminem „zewnętrzna przyczyna” zob. wyrok w połączonych sprawach 98 i 230/83 *Van Gend en Loos i Bosman*, cyt. w przypisie 35.

Nie można mieć wątpliwości, że poza kontrolą strony mieszczą się wszelkie zdarzenia mające charakter działań sił przyrody, jak wspomniane wyżej skutcie morza lodem⁶³, czy utonięcie statku⁶⁴.

Podmiot zobowiązany nie ma też żadnej kontroli nad zdarzeniami mającymi charakter aktów władzy. Trybunał wielokrotnie podkreślał, iż akty władzy jako takie mogą mieć charakter siły wyższej. Jednym z przykładów jest wyrok w sprawie C-263/97 *First City Trading Ltd*⁶⁵. Przedsiębiorstwo *First City Trading* nie zdołało wyeksportować wołowiny ze Zjednoczonego Królestwa do Republiki Południowej Afryki, ponieważ władze brytyjskie wprowadziły zakaz wywozu tego gatunku mięsa z powodu choroby zwanej gąbczastym zwyrodnieniem mózgu⁶⁶. Trybunał Sprawiedliwości potwierdzając, że akty władzy mogą stanowić *force majeure*, orzekł, iż przyczyną niewykonania zobowiązania były okoliczności znajdujące się poza kontrolą eksportera.

Nieco inny charakter ma zachowanie państwa, które było przedmiotem sprawy C-12/92 *Criminal proceedings v. Huygen and Others*⁶⁷. W sprawie tej Trybunał miał odpowiedzieć na pytanie wniesione w trybie ówczesnego art. 177 [obecnie 234] TWE czy importer może powołać się na *force majeure*, jeśli władze celne państwa eksportującego nie są w stanie z powodu ich własnej niedbałości określić rzeczywistego pochodzenia towaru. Trybunał wyraźnie stwierdził, że zachowanie władz publicznych może stosownie do okoliczności stanowić siłę wyższą, a fakt, że władze celne państwa eksportującego nie były w stanie określić pochodzenia towaru jest zdarzeniem anormalnym, nieprzewidywalnym, znajdującym się poza kontrolą importera.

Podmioty prywatne nie mogą usprawiedliwiać niewykonania ciężących na nich obowiązków trudnościami wewnętrznymi. W sprawie 122/78 *Bouitoni v. Komisja*⁶⁸ powód usprawiedliwiał zwłokę w dostarczeniu dokumentów potwierdzających import towaru, wewnętrznym nieporządkiem administracyjnym, panującym podczas wakacji,

⁶³ Zob. sprawę 73/69 *Oehlmann v. Hauptzollamt Munster* [1970] ECR 467.

⁶⁴ Zob. sprawę 6/78 *Union Française de Céréales*, cyt. w przypisie 20.

⁶⁵ Zob. wyrok w sprawie C-263/97 *The Queen v. Intervention Board for Agricultural Produce, ex parte First City Trading Ltd and Others* z 29.9.1997 r., § 38, [1998] ECR I-5537.

⁶⁶ W chwili wprowadzenia zakazu transport znajdował się już w drodze do RPA, potem trzeba było sprowadzić je z powrotem.

⁶⁷ Sprawa C-12/92 *Criminal proceedings v. Edmond Huygen and Others* [1993] ECR I-6381.

⁶⁸ Sprawa 122/78 *Bouitoni v. Komisja* [1979] ECR 677.

TS odrzucił ten argument. W sprawie 42/85 *Cockerill- Sambre S.A. v. Komisja*⁶⁹, powód usprawiedliwiał przekroczenie terminu do złożenia skargi o stwierdzenie nieważności aktu wspólnotowego faktem, iż stosowna decyzja została notyfikowana do siedziby firmy, podczas gdy jej biura znajdowały się pod nowym adresem, o czym Komisja została powiadomiona. Trybunał orzekł, iż decyzja została prawidłowo notyfikowana, a wewnętrzne trudności przedsiębiorstwa z przesyłaniem informacji nie stanowią *force majeure*.

Kryterium zewnętrżności odgrywa szczególną rolę w sprawach przeciwko państwu o naruszenie prawa wspólnotowego. W sprawie 77/69 *Komisja v. Belgia*⁷⁰, Belgia usprawiedliwiając naruszenie wspólnotowych przepisów podatkowych twierdziła, iż nie mogła uchwalić ustawy zmieniającej jej wewnętrzne przepisy podatkowe, ponieważ w stosownym czasie parlament belgijski był rozwiązany, a z powodu konstytucyjnego podziału władz, ustawy nie można było uchwalić bez jego udziału. Trybunał orzekł, że państwo członkowskie ponosi odpowiedzialność przewidzianą w art. 169 [obecnie 226] TWE za działania i zaniechania wszystkich organów państwowych, nawet jeśli są to organy konstytucyjne niezależne. Tę samą zasadę Trybunał powtórzył w sprawie 8/79 *Komisja v. Włochy*⁷¹, stwierdzając, iż kryzys gabinetowy, który uniemożliwił wydanie stosownej ustawy, nie stanowi *force majeure*. Podobnie brzmiało orzeczenie Trybunału w sprawie 70/86 *Komisja v. Grecja*, w której Grecja usprawiedliwiała niewpłacenie składki członkowskiej strajkiem pracowników jej banku centralnego⁷². Jedną z najnowszych tego typu spraw jest sprawa C- 236/99 *Komisja v. Belgia*⁷³, w której Belgia usprawiedliwia zwłokę w implemencacji w regionie stołecznym dyrektywy dotyczącej postępowania ze ściekami miejskimi, trudnościami spowodowanymi trwającymi przez trzydzieści lat reformami konstytucyjnymi, mającymi na celu utrzymanie jedności państwa. Trybunał w wyroku z 6.7.2000 r. orzekł, że trudności na które powołuje się Belgia mają czysto wewnętrżną naturę, ponieważ są rezultatem politycznej i administracyjnej organizacji państwa, dlatego też nie stanowią siły wyższej.

W świetle ustabilizowanej linii orzecznicznej, państwo nie może powołać się na żadne trudności techniczne, finansowe ani admini-

⁶⁹ Sprawa 42/85 *Cockerill-Sambre S.A. v. Komisja* [1985] ECR 3749.

⁷⁰ Sprawa 77/69 *Komisja v. Belgia* [1970] ECR 237.

⁷¹ Sprawa 8/70 *Komisja v. Włochom* [1970] ECR 961.

⁷² Sprawa 70/86 *Komisja v. Grecji* [1987] ECR 3545.

⁷³ Sprawa C-236/99 *Komisja v. Belgia*, jeszcze nieopublikowana.

stracyjne⁷⁴, ani też na żadne przepisy, praktyki i okoliczności odnoszące się do wewnętrznego systemu prawnego⁷⁵.

2.2.3. NIEMOŻNOŚĆ WYKONANIA ZOBOWIĄZANIA

Do kwestii niemożności wykonania zobowiązania Trybunał podchodzi w dwojaki sposób, raz mówi o absolutnej niemożności⁷⁶ innym razem podkreśla, że pojęcie *force majeure* nie zakłada, iż podjęcie określonego działania było absolutnie niemożliwe⁷⁷.

Z reguły jednak Trybunał orzeka, iż wykonanie zobowiązania nie musi być absolutnie niemożliwe⁷⁸. W analizowanych w powyższych podpunktach sprawach, wykonanie zobowiązania lub podjęcie innego działania było niemożliwe, dlatego Trybunał odnosił się bezpośrednio do elementu obiektywnego (tytułem przykładu – nie ma wątpliwości, iż wykonanie zobowiązania nie jest możliwe jeśli statek przewożący towar tonie⁷⁹).

W orzecznictwie można spotkać również sprawy, w których Trybunał nie musiał odnosić się do elementu obiektywnego ani subiektywnego, ponieważ stwierdzał, iż podjęcie określonego działania było w danych okolicznościach możliwe. W sprawie 284/82 *Ferriere Busseni v. Komisja*⁸⁰, powód usprawiedliwiał niezachowanie terminu do złożenia skargi o stwierdzenie nieważności decyzji Komisji faktem, iż nie mógł zapoznać się na czas z decyzją, ponieważ w stosownym czasie przedsiębiorstwo było zamknięte i znajdowało się pod kontrolowanym przez sąd zarządem. Trybunał orzekł, iż zamknięcie przedsiębiorstwa nie oznacza definitywnego końca jego działalności i ustania odpowiedzialności zarządu, a fakt poddania go kontrolowanemu przez sąd zarządowi i podejmowania kroków mających na celu wznowienie działalności, świadczy o tym, że w istocie przedsiębiorstwo było w stanie podjąć stosowne czynności. W sprawie 149/78 *Rumi v. Komisja*⁸¹ powód usprawiedliwiał naruszenie przepisów Traktatu o ustanowieniu Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali dotyczących

⁷⁴ Zob. sprawę C-42/89 *Komisja v. Belgia* [1990] ECR I-2821.

⁷⁵ Zob. sprawę C-298/97 *Komisja v. Hiszpania* [1998] ECR I-6107.

⁷⁶ Zob. wyrok w sprawie 42/79 *Eierkontor*, cyt. w przypisie 35.

⁷⁷ Zob. wyrok w sprawie 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft* z 17.12.1970 r., § 23, [1970] ECR 1025.

⁷⁸ O absolutnej niemożliwości Trybunał mówił jedynie w sprawach odnoszących się do zakupu masła z zapasów publicznych.

⁷⁹ Zob. sprawę 6/78 *Union Française de Céréales*, cyt. w przypisie 20.

⁸⁰ Sprawa 284/82 *Accaierie e Ferriere Busseni SpA v. Komisja* [1984] ECR 557.

⁸¹ Sprawa 149/78 *Metallurgica Luciano Rumi SpA v. Komisja* [1979] ECR 2523.

publikowania wykazu cen i warunków sprzedaży, faktem iż trudna sytuacja na rynku produktów stalowych uniemożliwiła stosowanie się do wykazu cen i czyniła niecelową publikację uaktualnionego wykazu. W trakcie postępowania Trybunał ustalił, że tylko niektóre przedsiębiorstwa naruszyły obowiązki traktatowe, co świadczy o tym, że staranny i rozsądny przedsiębiorca mógł dostosować się do wymogów Traktatu bez ponoszenia nadmiernych kosztów⁸².

2.3. ELEMENT SUBIEKTYWNY POJĘCIA *FORCE MAJEURE*

Podobnie jak w przypadku elementu obiektywnego, Trybunał nigdy nie wypowiedział się precyzyjnie na temat treści elementu subiektywnego. Pewne wskazówki w tym zakresie przynosi dopiero analiza poszczególnych wyroków Trybunału. Zaznaczmy na początku, iż potrzeba odniesienia się do elementu subiektywnego, zachodzi dopiero wtedy, kiedy Trybunał ustali, iż wykonanie zobowiązania było niemożliwe z powodu zajścia zdarzenia nadzwyczajnego, nieprzewidywalnego i znajdującego się poza kontrolą osoby zobowiązanej. Element subiektywny analizowany jest więc dopiero na końcu, po ustaleniu, że dane zdarzenie mogło mieć charakter siły wyższej. Z powyższych przyczyn Trybunał rzadko ma okazję do interpretacji elementu subiektywnego, ponieważ wiele spraw kończy się stwierdzeniem, iż dane okoliczności nie miały charakteru siły wyższej.

Jak ustalono powyżej element subiektywny dotyczy kwestii, czy osoba zobowiązana zachowała wszelką wymaganą staranność, aby zapobiec skutkom zdarzenia⁸³. Powstaje w tym miejscu pytanie jak rozumieć sformułowanie „wszelka wymagana (należyta) staranność”⁸⁴.

Często zdarza się, iż Trybunał zapytany w trybie art. 234 [d. 177] TWE uchyla się od interpretacji elementu subiektywnego, stwierdzając, że kwestię tę pozostawia ocenie sądu krajowego. Tak było np. w sprawie 158/73 *Kampffmeyer*⁸⁵, w której Trybunał nie odpowiedział na pytanie czy powód zachował należytą staranność wysyłając licencję importową listem zwykłym, a nie poleconym (skutek był taki,

⁸² Zob. wyrok TS w podobnej sytuacji w sprawie 154/78 *Ferriere Valsabbia SpA v. Komisja* [1980] ECR 907.

⁸³ W literaturze pojawiają się opinie, iż nie należy utożsamiać dołożenia należytej staranności z subiektywizacją kryteriów odpowiedzialności, zob. W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1999, s. 293 i n.

⁸⁴ Ang. *all due care*.

⁸⁵ Sprawa 158/73 *Kampffmeyer*, cyt. w przypisie 30.

iz licencja zaginęła w trakcie przesyłki). Wydający opinię w sprawie Rzecznik Generalny Warner stwierdził, że przedsiębiorca nie działał starannie, ponieważ powinien wysłać przesyłkę listem poleconym, jednak ocenę tego faktu radził pozostawić sądowi krajowemu⁸⁶.

Wymogi stawiane przez Trybunał są wysokie, przykładem tu może być sprawa 209/83 *Ferriere Valsabbia SpA v. Komisja*⁸⁷. Włoska firma *Ferriere Valsabbia* nie zachowała terminu do złożenia skargi o stwierdzenie nieważności decyzji Komisji, tłumacząc opóźnienie siłą wyższą, ponieważ nie mogła sporządzić skargi na czas z uwagi na fakt, iż we Włoszech trwały przewidziane prawem wakacje, w związku z czym nie pracowały kancelarie prawnicze, a dostęp do bibliotek prawniczych był bardzo utrudniony⁸⁸. Trudno było więc znaleźć wyspecjalizowanego w danej kategorii spraw prawnika i uzyskać odpowiednie materiały⁸⁹. Wydający opinię w sprawie Rzecznik Generalny VerLoren van Themaat stwierdził, iż powód uczynił wszystko co było w jego mocy, aby na czas znaleźć specjalistę, a przede wszystkim bardzo szybko zebrał potrzebne dokumenty⁹⁰.

Trybunał nie podzielił zdania Rzecznika. Nie można mówić o *force majeure*, jeżeli w danej sytuacji staranna i rozsądna osoba mogła przedsięwziąć konieczne kroki przed upływem terminu. W tej sprawie powód nie zachował wymaganą staranność, ponieważ w dniu, w którym otrzymał decyzją Komisji pozostawało jeszcze 10 dni do rozpoczęcia wakacji. Czas ten jednak powód przeznaczył na zebranie dokumentów, podczas gdy powinien najpierw znaleźć odpowiedniego prawnika⁹¹.

Wymogi te są szczególnie wysokie wobec osób zajmujących się zawodowo danym rodzajem działalności, przykładem może tu być wyrok Trybunału w połączonych sprawach 98 i 230/83 *Van Gend & Loos NV i Bosman BV v. Komisja*⁹².

⁸⁶ Zob. opinię Rzecznika Generalnego Warnera do sprawy 158/73 *Kampffmeyer v. Einfuhr- und Vorratstelle für Getreide und Futtermittel* z 13.12.1973 r., [1974] ECR 114.

⁸⁷ Sprawa 209/83 *Ferriere Valsabbia SpA v. Komisja* ECR [1984] 3089.

⁸⁸ Wakacje o jakich tu mowa są specyfiką prawa włoskiego i dotyczą przedstawicieli zawodów prawniczych. W tym czasie bieg terminów sądowych jest z mocy przepisów prawa zawieszony.

⁸⁹ Nie chodzi tu o materiały, które znajdowały się w posiadaniu powoda, ale materiały natury dydaktycznej służące właściwemu przygotowaniu się do sprawy.

⁹⁰ Zob. opinię Rzecznika Generalnego VerLoren van Themaat w sprawie 209/83 *Ferriere Valsabbia SpA v. Komisja* z 30.5.1984, [1984] ECR 3099.

⁹¹ Wyrok TS w sprawie 209/83 *Ferriere Valsabbia SpA v. Komisja*, § 23, [1984] ECR 3089.

⁹² Połączone sprawy 98 i 230/83 *Van Gend & Loos NV i Bosman BV*, cyt. w przypisie 34.

Obie firmy holenderskie działając w charakterze agentów celnych, zadeklarowały import produktów tekstylnych do Holandii i przedstawiły certyfikaty pochodzenia towarów, z których wynikało, że towary te zostały wyprodukowane w Egipcie, Maroku i Turcji. Z powodu swego pochodzenia zostały one oclone po preferencyjnej stawce. W toku dochodzenia holenderskich służb celnych okazało się, że certyfikaty były sfałszowane.

Sprawa trafiła do Komisji, która wydała decyzję, że firmy te nie były uprawnione do zniżek celnych. Zaskarżając decyzję w trybie art. 230 [d. 173] TWE powodowie powoływali się m.in. na *force majeure*, twierdząc, że zostali oszukani przez swych klientów, sami natomiast zachowali należyłą staranność, tym bardziej, że fałszerstwo wyszło na jaw dopiero w wyniku długotrwałego śledztwa. Trybunał orzekł:

Ponieważ powodowie są kompetentnymi profesjonalistami, fakt, że otrzymali nieważne certyfikaty pochodzenia towaru nie jest nieprzewidywalną ani nieuniknioną okolicznością, która ma miejsce pomimo zachowania wszelkiej wymaganej staranności. Agent celny z samej natury swych funkcji jest odpowiedzialny zarówno za zapłatę cła jak i za ważność dokumentów, które przedstawia służbom celnym.

Osoba zobowiązana nie może utrzymywać, że zachowała należyłą staranność jeśli pomimo zajścia zdarzenia mającego charakter siły wyższej, mogła wykonać zobowiązanie w inny sposób. W sprawie 266/84 *Denkavit France SARL v. Fonds d'orientation*⁹³ powód usprawiedliwiał niemożliwość przedstawienia dokumentów potwierdzających eksport niestarannością brytyjskich służb celnych, które zgubiły stosowne dokumenty.

Trybunał, orzekając w trybie art. 234 [d. 177] TWE, stwierdził iż powód nie zachował należytej staranności, ponieważ mógł skorzystać z procedury normującej tryb wydawania dokumentów zastępczych. Zupełnie inaczej Trybunał orzekł w takiej samej sytuacji w sprawie 50/92 *Molkerei – Zentrale Süd GmbH & Co. KG v. Bundesanstalt für Landwirtschaftliche Markordnung* [1993] ECR I-1035. stwierdzając, iż wysyłając regularne wnioski o wydanie dokumentów, firma ta dołożyła należytej staranności⁹⁵.

⁹³ Sprawa 266/84 *Denkavit France SARL v. Fonds d'orientation* [1986] ECR 149.

⁹⁴ Sprawa 50/92 *Molkerei- Zentrale Süd GmbH & Co. KG v. Bundesanstalt für Landwirtschaftliche Markordnung* [1993] ECR I-1035.

⁹⁵ Porównanie obu orzeczeń zob. E. Wright, *Force majeure revisited*, ELR 1993, nr 18, s. 522.

Surowe wymagania w odniesieniu do należytej staranności nie oznaczają, że dana osoba musi uczynić wszystko co tylko możliwe, aby uniknąć skutków zdarzenia mającego charakter siły wyższej. Wręcz przeciwnie Trybunał tworzy pewną granicę staranności wymaganej od osoby zobowiązanej.

Wyraźną wskazówkę w tym zakresie daje orzeczenie w sprawie 71/87 *Grecja v. SA Inter-Kom Emboriki kai Biomischaniki Epicheirisis Elaion, Liparon kai Tromifon AE*⁹⁶. Pozwana firma wygrała przetarg na zakup oleju z oliwek z magazynów greckiej agencji interwencyjnej. Z powodu problemów z pogodą i awarii elektryczności w magazynie nie zdążyła w umówionym terminie załadować towaru na statek. Powstał spór, kto ma ponieść koszty dodatkowego składowania towaru.

Trybunał orzekł w trybie art. 234 [d. 177] TWE, że powyższe okoliczności mogą stanowić *force majeure*. Sąd rozpatrujący spór zapytał jednak Trybunał, jakie znaczenie ma fakt, że kupujący rozpoczął załadowywanie towaru na statek jedynie na cztery dni przed upływem umówionego terminu opróżnienia magazynu. W odpowiedzi na to pytanie Trybunał podkreślił, że kupujący miał prawo wykorzystać w pełni cały dostępny mu czas. To kupujący jako rozsądny przedsiębiorca musi ocenić, czy czas który przeznaczył na załadowanie towaru jest wystarczający w danych okolicznościach. Dokonując tej oceny nie jest on zobowiązany uwzględnić żadnego marginesu bezpieczeństwa na wypadek zajścia zdarzenia siły wyższej. Z drugiej strony ma on obowiązek uwzględnić wszelkie normalne i możliwe do przewidzenia okoliczności, które mogą utrudnić załadowywanie, np. lokalizację portu, ilość towaru, możliwości załadowcze i zwykle panujące warunki atmosferyczne w danym miejscu i czasie. W rezultacie fakt późnego rozpoczęcia załadunku nie może szkodzić kupującemu, jeśli ten rozsądnie przewidywał, że czas, który przeznaczył na załadunek jest w danych okolicznościach wystarczający nie biorąc pod uwagę możliwości zajścia siły wyższej.

Analizując powyższy wyrok chciałbym zwrócić uwagę na fakt, że wymóg zachowania należytej staranności nie oznacza, że osoba zobowiązana ma wziąć pod uwagę potencjalną możliwość zajścia siły wyższej, ma za to obowiązek uwzględnić wszelkie normalne i możliwe do przewidzenia okoliczności, w których będzie wykonywała zobowiązanie. Osoba zobowiązana nie ma obowiązku podejmować czynności, w wyniku których jej pozycja rynkowa uległaby osłabieniu

⁹⁶ Sprawa 71/87 *Grecja v. SA Inter-Kom Emboriki* [1988] ECR 1979.

w stosunku do konkurentów, w szczególności eksporter nie ma obowiązku ubezpieczyć przewożonego towaru⁹⁷.

Na *force majeure* nie może powołać się osoba, której można przypisać winę w związku z zajściem danego zdarzenia.

Zauważmy, że osoba zobowiązana nie ma obowiązku podejmować działań, które pociągają za sobą nadmierne koszty⁹⁸. Niestety Trybunał nie wypowiedział się w tej kwestii, ponieważ w żadnej z powyższych spraw nie było takiej potrzeby. Problem określenia, jakie koszty należy uznać za nadmierne, czeka na rozwiązanie.

Konkludując stwierdzam, iż element subiektywny można sprowadzić do obowiązku dołożenia takiej staranności, jakiej można oczekiwać od rozsądnego i dbającego o swoje sprawy przedsiębiorcy.

3. PODSUMOWANIE

Po pierwsze zauważmy, że Trybunał Sprawiedliwości nie stworzył jednolitej koncepcji pojęcia *force majeure*, lecz w wielu wyrokach powtarza, iż jego treść powinna być określana w odniesieniu do obszaru prawnego, w którym ma ono wyrzec skutek⁹⁹. W doktrynie podkreśla się, iż to elastyczne podejście stwarza szerokie możliwości, które byłyby wyeliminowane przez bardziej restryktywną postawę¹⁰⁰. Nie zmienia to jednak faktu, że *force majeure* należy interpretować zwięźajaco, choć stopień zawężenia różni się w zależności od charakteru rozpatrywanej sprawy¹⁰¹.

Nie ma wątpliwości, iż stworzona w orzecznictwie Trybunału koncepcja siły wyższej ma charakter autonomiczny, a od analogicznych koncepcji krajowych wyróżnia ją zwłaszcza podkreślenie wymogu dołożenia należytej staranności w celu uniknięcia zdarzenia i jego skutków. Na ogół *force majeure* jest powoływane jako okolicz-

⁹⁷ Zob. sprawę 38/79 *Butter- und Eier Zentrale Nordmark v. Hauptzollamt Hamburg-Jonas* [1980] ECR 643 oraz sprawę 6/78 *Union Française de Céréales*, cyt. w przypisie 20.

⁹⁸ Zob. wyrok TS w sprawie 4/68 *Firma Schwarzwaldmilch*.

⁹⁹ Zob. np. wyrok TS w sprawie C-263/97 *The Queen v. Intervention Board for Agricultural Produce, ex parte First City Trading Ltd and Others* z 29.9.1998 r., § 41, [1998] ECR I-5537.

¹⁰⁰ J. Thomson, op. cit., s. 270.

¹⁰¹ Szczególnie ściśle należy interpretować siłę wyższą w sprawach naruszenia terminu do złożenia skargi o stwierdzenie nieważności aktu wspólnotowego i w sprawach przeciwko państwom o naruszenie prawa wspólnotowego.

ność usprawiedliwiająca niewykonanie ciężącego na danej osobie zobowiązania, choć od tej reguły zdarzają się wyjątki¹⁰². Trybunał Sprawiedliwości stworzył w istocie dwie interpretacje *force majeure*, które różnią się podejściem do zagadnienia niemożności wykonania zobowiązania.

Koncepcja *force majeure* składa się z elementu obiektywnego, odnoszącego się do natury samego zdarzenia, i elementu subiektywnego odnoszącego się do standardu wymaganej staranności. Treść żadnego z elementów nie została nigdy sprecyzowana w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości.

Element obiektywny podkreśla, iż zdarzenie powoływane przez stronę musi być anormalne, nieprzewidywalne i mieścić się poza zakresem jej kontroli.

Element subiektywny stawia surowe wymogi w odniesieniu do należytej staranności, szczególnie wobec osób zawodowo zajmujących się danym rodzajem działalności¹⁰³. Nie oznacza to bynajmniej, że osoba zobowiązana musi podjąć wszelkie możliwe środki, aby uniknąć samego zdarzenia lub jego skutków, lecz musi przedsięwziąć działania, których należy oczekiwać od starannego i rozsądnego przedsiębiorcy. Trybunał zdaje się więc tworzyć pewien abstrakcyjny wzorzec staranności.

Jak słusznie zauważył D. Lasok, większość spraw, w których strony powołują się na *force majeure* kończy się dla nich niepowodzeniem¹⁰⁴. Choć Trybunał nigdy wyraźnie nie zaliczył *force majeure* do zasad ogólnych prawa wspólnotowego, skłaniam się ku twierdzeniu, iż jest to zasada ogólna tego prawa. Moim zdaniem podejście Trybunału Sprawiedliwości do zagadnienia *force majeure* choć pozostaje do pewnego stopnia kazuistyczne, to bez wątplenia można wykazać istnienie pewnej linii orzeczniczej w odniesieniu do treści tego pojęcia. Wniosek ten skłania mnie do twierdzenia, iż *force majeure* nie jest ujęte w ścisłe ramy definicyjne, ani nie ma znaczenia technicznego, lecz jest pewnym elastycznym, podyktowanym względami słuszności, wyjątkiem od reguły, iż umów należy dotrzymywać.

¹⁰² Prezentacja tego zagadnienia wykracza poza ramy niniejszej pracy, dlatego odsyłam do literatury, zob. np. J. Flynn, op. cit., s. 106.

¹⁰³ Zwróćmy uwagę, że do Trybunału trafiają głównie sprawy osób zajmujących się zawodowo danym rodzajem działalności.

¹⁰⁴ D. Lasok, *Zarys prawa Unii Europejskiej*, Toruń 1995, s. 198.